

Graven in het gasthuis ‘De Beyerd’ te Breda Een archeologisch onderzoek uitgevoerd in 2006

door

ALEIKE VAN DE VENNE

Inleiding

In de eerste maanden van 2006 vond archeologisch onderzoek plaats op de locatie van het voormalige gasthuis ‘De Beyerd’, op de hoek van de Boschstraat met de Pasbaan in Breda. Dit is uitgevoerd door het onderzoeksbureau BAAC (Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie) op initiatief en in opdracht van de gemeente Breda. Op het terrein staat aan de straatzijde een oud gebouw van het voormalige gasthuis (afb.1) dat nu deel uitmaakt van het Graphic Design Museum.

In verband met de ontwikkeling van dit museum zou de achterzijde van het gasthuis (langs de Pasbaan) worden gesloopt en een groot ondergronds auditorium op de plaats van het binnenterrein worden aangelegd. Dit maakte archeologisch onderzoek van deze historische plek noodzakelijk. Het doel van het onderzoek was het in kaart brengen van de aanwezige archeologische resten alsmede de aard, omvang en datering hiervan.

Historische achtergrond

Het gasthuis lag in de late middeleeuwen net buiten de wal van de stadskern, dichtbij de Gasthuispoort, langs de oostelijke toegangsweg tot de oude stad. Deze toegangsweg, de huidige Boschstraat, heette tot in de zestiende eeuw Gasthuiseinde. Deze buurt werd pas in de jaren 1530-1540 door urbanisatieplannen van Graaf Hendrik van Nassau binnen de vesting getrokken.¹

Het gasthuis in de middeleeuwen

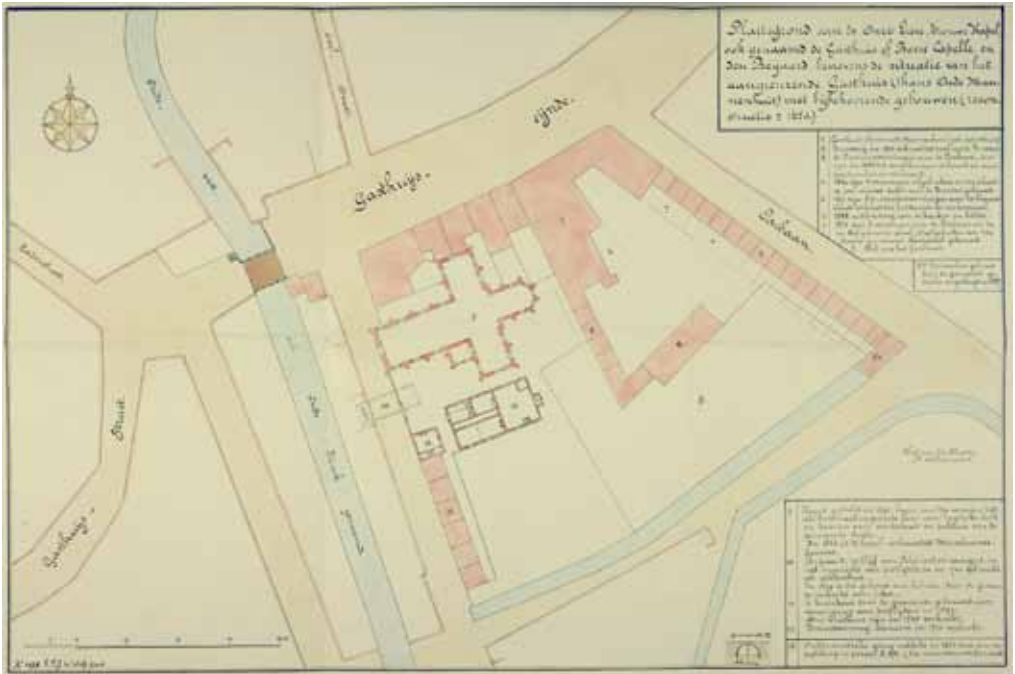
De oudste vermelding van het gasthuis in de overgeleverde historische bronnen dateert uit 1246. In dat jaar vermaakte Godfried van Schoten IV, heer van Breda, onder andere in zijn testament naast vele andere legaten een legaat aan het gasthuis in Breda.² Waarschijnlijk is het niet ver hiervoor gesticht. Een groot deel van de gasthuisstichtingen in of bij andere steden in Brabant dateert eveneens uit de dertiende eeuw. De kerk propageerde dan ook de werken van barmhartigheid: hongrigeren spijzen, reizigers herbergen, dorstigen laven, naakten kleden, zieken troosten, gevangenen verlossen en doden begraven. Met deze werken kon de mens zijn eigen zielenheil bevorderen en de kans op een plek in de hemel vergroten. Deze gedachtegang vormde in de middeleeuwen één van de belangrijkste drijfveren voor de verzorging van zieken en armen en daarmee het ontstaan van gasthuizen. Reizigers voor wie een verblijf in een herberg te kostbaar was, konden in een gasthuis terecht.

1. Overzicht van de opgraving met de achterzijde van het nog overeind staande U-vormige gasthuisgebouw op de achtergrond (Bron: BAAC).

Daarnaast konden zieken en ouderen een beroep doen op de multifunctionele instelling, wanneer ze geen geld hadden om eigen voorzieningen te treffen.³

Over het uiterlijk van het middeleeuwse gasthuis 'De Beyerd' is historisch vrijwel niets bekend. Toen Raso II van Gavere, heer van Breda, in 1295 een fusie oplegde van het gasthuis en het norbertinessenklooster van Catharinadal is waarschijnlijk een kapel gebouwd naast of bij het gasthuis. Het bodemarchief vormt hiervoor een sterke aanwijzing (zie hierna). In 1308 overigens maakte het stadsbestuur van Breda de fusie weer ongedaan kennelijk omdat er conflicten waren gerezen tussen de religieuzen en het gasthuis. De zusters vestigden zich even verderop en bleven daar wonen tot 1647. Ze verhuisden in dat jaar naar Oosterhout waar ze nog steeds verblijven.⁴ Tot de oprichting van meerdere gebouwen in de veertiende eeuw heeft vanaf het einde van de dertiende eeuw het zaalkerkje, dat bij het archeologisch onderzoek in de jaren '80 is aangetroffen, vermoedelijk dienst gedaan als gasthuis.⁵ Daarna kwam een scheiding tussen passantenhuis voor vreemdelingen en huis voor armen en zieken. Naast de kapel werd de kern van het middeleeuwse gasthuis gevormd door een gebouw dat bekend stond als de 'beyaard'. In dit gebouw werden de pelgrims en vreemdelingen ondergebracht. Vermoedelijk bestond er een derde gebouw voor de armen en zieken uit eigen stad.

2. Reconstructietekening van de situatie van het gasthuis omstreeks 1650 van E.P.J. de Wolf, 1938 (Bron: Bureau Cultureel Erfgoed Breda).

De stadsbrand van 1534

Bij de grote stadsbrand van 1534 bleef het gasthuis niet gespaard en ging het archief van de instelling bijna helemaal verloren. Pas vanaf 1545 is meer bekend uit historische bronnen.⁶ Aan het einde van de zestiende eeuw omvatte het gasthuiscomplex het hele blok tussen de Oude Vest (de huidige Vlaszak), het Gasthuisseinde (de Boschstraat) en de Pasbaan. Aan de achterzijde strekte het gasthuis zich ongeveer uit tot het parkeerterrein Vlaszak, voorheen de Kloosterstraat. Het is onbekend of bij de herbouw tevens uitbreiding heeft plaatsgevonden. Opmerkelijk is wel dat bij de haardtelling van het hertogdom Brabant van 1496 staat vermeld dat het gasthuis bestemd was voor twaalf personen. In 1556 is dit aantal gestegen tot 28 personen. Dit zou erop kunnen wijzen dat gelijktijdig met de herbouw ook uitbreiding heeft plaats gehad.⁷ De Beyerd, dat ten zuiden van de gasthuiskapel lag als verblijf voor passanten, kwam vanaf 1581 in gebruik als ziekenhuis voor pestlijders.

Het gasthuis in de zeventiende eeuw

Toen na 1637 de oorlog met de Spanjaarden voor Breda nagenoeg voorbij was en er niet meer werd gevochten, werd besloten tot een drastische verbouwing van het gasthuiscomplex tot tehuis voor oude mannen en proveniers. Het hoofdgebouw

aan de Boschstraat werd in de richting van de stad uitgebreid, waarbij een eetzaal, een kamer voor de gasthuismeesters en een nieuwe voorgevel werden ontwikkeld. De Bredase steenhouwer Laureys Drijffhout kreeg de opdracht een poort in de nieuwe gevel te maken. De Bredase kroniekschrijver Thomas Ernst van Goor meldt: *'In het jaar 1643, is de Voorgevel van dit Gasthuys zeer cierlyck opgebouwt, met een schoone poort en ingang van witten harden steen, boven dewelcke twee oude mannen in beeltenis staan. Op 't gebouw is een fraey torentje geplaatst, met een kloek en uurwerck, tot gerief der borgeren en inwoonderen van dien Oort.'*⁸ Rond diezelfde tijd verzezen op het terrein kleine huisjes voor proveniers. Dit zijn ouderen die zich inkochten, zodat ze tegen betaling van een bedrag voor de rest van hun leven verzekerd waren van kost en inwoning.

Op een reconstructietekening van de situatie omstreeks 1650, in 1938 gemaakt door de toenmalige adjunct-directeur van Openbare Werken, E.P.J. de Wolf, is achter de voorgevel een U-vormig, naar de binnenplaats gericht gebouw te zien (afb.2).⁹ In dit gebouw bevonden zich de regentenkamer, een eetzaal, de keuken en slaapzalen. Aan de poten van de U lagen de provenierswoningen en de stallen en schuren van de boerderij. Toen in 1658 werd besloten de boerderijactiviteiten te beëindigen, kwamen daar huisjes voor in de plaats. In 1683 werd de stal verbouwd tot zes woningen, met de voorgevels aan de Pasbaan. De volgende tien huisjes langs de Pasbaan namen de plaats van de schuur in en kwamen in 1685 tot stand.¹⁰ Eerst werden de huisjes verhuurd aan mensen, die niets met het gasthuis te maken hadden. Later, in de achttiende eeuw werden ze ter beschikking gesteld aan proveniers en soms zijn ze voor de huisvesting van soldaten gebruikt.¹¹ De binnenplaats werd aan de zuidzijde afgesloten door de huisbrouwerij, die al in 1558 en 1569 verbouwingen onderging.

Niet alleen het uiterlijk van het complex veranderde, ook de functie. De gasthuiskapel, die zich ten westen van het hoofdgebouw bevond, was sinds de Spaanse bezetting niet meer als zodanig in gebruik. De kapel diende na de verovering van de stad door de Spaanse troepen onder leiding van Spinola in 1625 als turfschuur voor het garnizoen en later werd het inwendig geheel vertimmerd tot soldatenlogies. Het kerkhof dat ten noorden van de kapel langs het Gasthuseinde lag werd in 1618 in gedeelten verkocht en met huizen bebouwd. Na 1637, toen de gasthuisbewoners de zondagse dienst in de Grote Kerk bijwoonden, werd de kapel eerst door de Waalse en daarna door de Engelse hervormde gemeente gebruikt. Toen de pest na de laatste uitbraak in 1668 niet meer voorkwam, ging de Beyerd dienstdoen als huis voor krankzinnigen. In de achttiende eeuw ging het gebouw over in particulier bezit.¹²

De verbouwingen in de negentiende eeuw

In de loop van de negentiende eeuw vonden opnieuw enkele verbouwingen plaats. Het gasthuis is dan een echt bejaardenhuis voor oude mannen geworden.¹³ Zo werd de brouwerij in 1824 in een slaapzaal veranderd. In 1866 werden het vierde tot en met het zevende huisje langs de Pasbaan gesloopt voor een broederzaal. Al in 1879 werd deze samen met de eerste drie huisjes vervangen door een nieuwe slaapzaal. Inmiddels waren in 1867 de vijf provenierswoningen in het verlengde van de westelijke arm van het U-vormige complex verbouwd tot badkamer en zieken-

3. De binnenplaats van het Oudemanshuis in 1933, met op de voorgrond de binnenvader en –moeder met kinderen voor hun woning (Bron: Stadsarchief Breda nr. 19550215).

zaal. De overige provenierswoningen aan de oostelijke arm werden vervangen door wat comfortabeler woningen.¹⁴ De kapel werd in gebruik genomen als marechausseekazerne.

Herbouw in 1934

Tenslotte vond in 1934 een grootschalige verbouwing plaats, naar ontwerp van de Haagse architect Jan Stuyt. Hierbij bleef weinig van de oorspronkelijke bebouwing gespaard. Enkel de voorgevel en bouwdelen van de U-vormige voorvleugel, zoals de kelder, enkele balklagen en de kapconstructie zijn bewaard gebleven.¹⁵ In het ontwerp van Stuyt werd de bebouwing aan het binnenhof vervangen door vleugels in een U-vorm met galerij en slaap- en eetzaal, zodat een formelere binnenplaats ontstond (afb. 4). Daarnaast werd het grootste gedeelte van het monumentale hoofdgebouw vrij rigoureuus intern gewijzigd.¹⁶ Het gasthuis bleef in gebruik tot 1954. Pas hierna kreeg het gebouw de naam De Beyerd, de oorspronkelijke naam van het ten zuiden van de kapel gelegen passantenverblijf. In de volksmond wordt echter nog steeds gesproken over het Oude Mannenhuis, dat sinds 1798 als zodanig bestempeld was.¹⁷ Vervolgens werd het Oude Mannenhuis in gebruik genomen als Cultureel Centrum De Beyerd.

De kapel werd tezamen met huizen aan de Vlaszak en de Beyerd in 1957 gesloopt, omdat de gemeente hier een ringweg wilde aanleggen.

Archeologische onderzoek De Beyerd-Vlaszak 1985/86¹⁸

Aan de westzijde van het onderzoeksterrein, onder de voormalige artotheek van de Beyerd en de bebouwing langs de Vlaszak, is in 1985 en 1986 door de toenmalige Afdeling Archeologie van de gemeente Breda een opgraving uitgevoerd. Deze opgraving leverde met name een grote hoeveelheid nieuwe gegevens op over de geschiedenis van het middeleeuwse gasthuiscomplex. De oudste resten die werden gevonden dateerden uit de Romeinse periode. Het betrof een boomstamwaterput met Romeins aardewerk, daterend uit de periode tussen 150 en 250 n. Chr. Deze werd aangetroffen onder de haardplaats van het middeleeuwse Beyerdgebouw. De oudste middeleeuwse bewoningssporen vond men onder het koor van de gasthuiskapel en onder het Beyerdgebouw. Deze dateerden uit de periode rond 1200. Het betrof een sloot, een gracht en enkele paalsporen van houten gebouwen. De eveneens opgegraven begraafplaats van de gasthuiskapel heeft vrijwel alle aanwezige bewoningssporen ter plaatse verstoord, maar ook hier werd dertiende-eeuws aardewerk als opspit in de

4. Het binnenplein van Cultureel Centrum De Beyerd met de galerij van ontwerper Jan Stuyt (Bron: Stadsarchief Breda nr. 19911774).

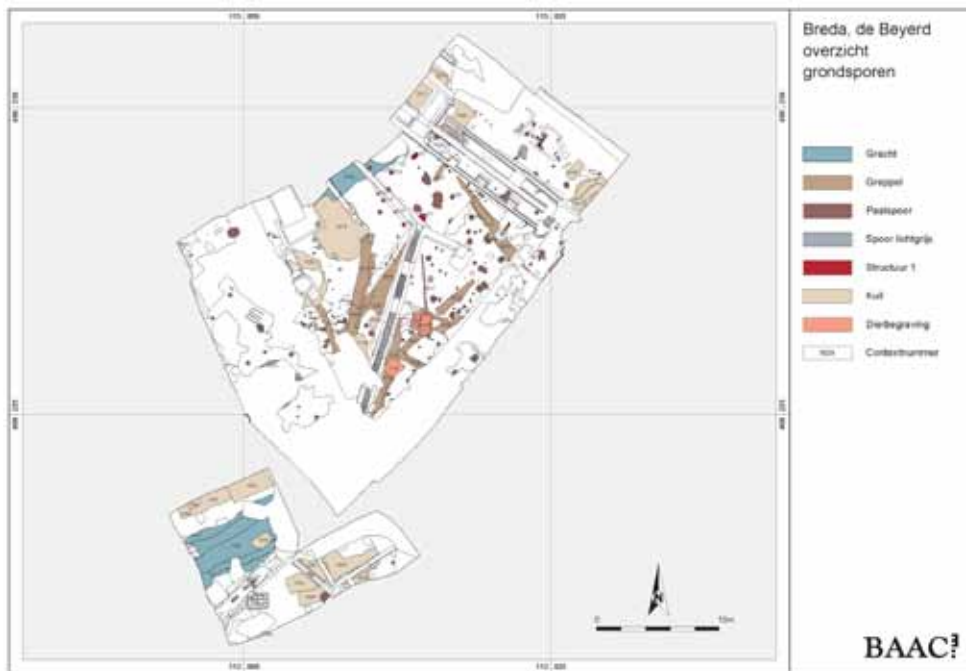
graven gevonden. De dertiende-eeuwse sporen zijn door G. van den Eynde, die destijds het onderzoek leidde als volgt geïnterpreteerd: ten eerste als vroegste fase van het midden van die eeuw gestichte gasthuis of als onderdeel van een reeds bestaande prestedelijke bewoningskern.¹⁹ Hiervoor zijn elders in de stad al eerder aanwijzingen gevonden, waarbij moet worden gedacht aan een aantal losse woonkernen op de dekzandruggen.

Van de gasthuiskapel zijn volgens Van den Eynde vier bouwfases herkend.²⁰ Fase 1, de oudste fase van kort voor 1246, betrof een uit hout opgetrokken zaalkerkje. In fase 2, is het houten gebouw waarschijnlijk aan het eind van de dertiende eeuw vervangen door een romaans zaalkerkje, met een versmald rechthoekig koor. In fase 3 werd kort na de bouw van de romaanse kapel in de veertiende eeuw het koor gewijzigd en vergroot tot driezijdige apsis. Tenslotte werd de kapel in fase 4, waarschijnlijk aan het einde van de vijftiende of het begin van de zestiende eeuw, herbouwd tot laatgotische kruiskerk. Het schip werd herbouwd en vergroot en daarnaast werden twee transepten aan de noord- en zuidzijde toegevoegd.

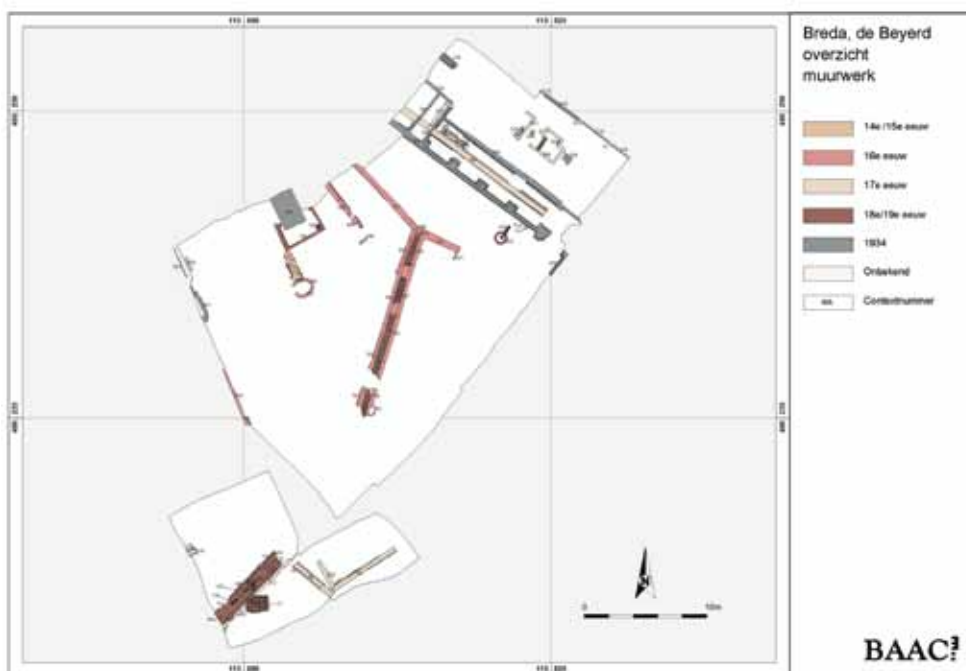
Ten zuiden van de kapel werden de resten aangetroffen van de Beyerd, het middeleeuwse passantenverblijf. Dit verblijf bleek in twee fasen te zijn gebouwd. Allereerst als eenvoudig zaalvormig gebouw. De constructietechniek bestond hierbij uit bakstenen poeren die verbonden waren door lage muurtjes, waarop waarschijnlijk een houtskelet met wanden van vakwerk stond. Vervolgens werd in de vijftiende eeuw de Beyerd volledig herbouwd en vergroot. Naast de bebouwing werden enkele grachten aangetroffen die de begrenzing hebben gevormd van het gasthuisterrein en het grafveld bij de gasthuiskapel. Zo werd het grafveld aan de noordzijde begrensd door een gracht, die parallel lag aan de huidige rooilijn van de Boschstraat en in oostelijke richting doorliep tot onder het latere Oude Mannenhuis. Deze werd in de zestiende eeuw gedempt en vermoedelijk vervangen door een muur. Aan de westzijde vormde de oude vestgracht de begrenzing van het terrein. In de zuidwesthoek stopte de begraving ongeveer een meter voor de noordmuur van het Beyerdgebouw. Ten zuidoosten van de Beyerd werden echter nog enkele graven gevonden, zodat de grens hier waarschijnlijk met een zwakke bocht naar het oosten afboog. Aan de oostzijde kon de begrenzing niet exact worden vastgesteld.

Het archeologisch onderzoek in 2006

Op enkele lichtgrijze sporen uit het mesolithicum na (de periode van de laatste ijstijd tot 10.000 v. Chr.), zijn op het onderzoeksterrein voornamelijk resten teruggevonden van bewoning van het gasthuis uit de late middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd. De oudste sporen betreffen twee grachten. De meest noordelijke gracht heeft vermoedelijk gefunctioneerd ten tijde van de vroegste fase van het gasthuis of de pre-stedelijke bewoningskern (opgraving 1985/86). De zuidelijke gracht is ook bij het onderzoek van 1985/86 aangetroffen en dateert vermoedelijk uit het midden van de dertiende eeuw. Waarschijnlijk heeft deze oudste zuidelijke gracht de begrenzing gevormd van het gasthuisterrein, in ieder geval van de begraafplaats. Vroeger materiaal van omstreeks 1200 is in tegenstelling tot de opgraving van 1985/86 nauwelijks aangetroffen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de eerste fase van het

5. Overzicht van alle grondsporen op het opgravingsterrein in 2006 (Bron: BAAC).

6. Overzicht van al het muurwerk op het opgravingsterrein in 2006 (Bron: BAAC).

7. Het diergraf van een jonge os uit de veertiende of vijftiende eeuw (Bron: BAAC).

gasthuis, of zoals G. van den Eynde opperde de pre-stedelijke bewoningskern, zich concentreerde ter plaatse van de opgraving 1985/86.

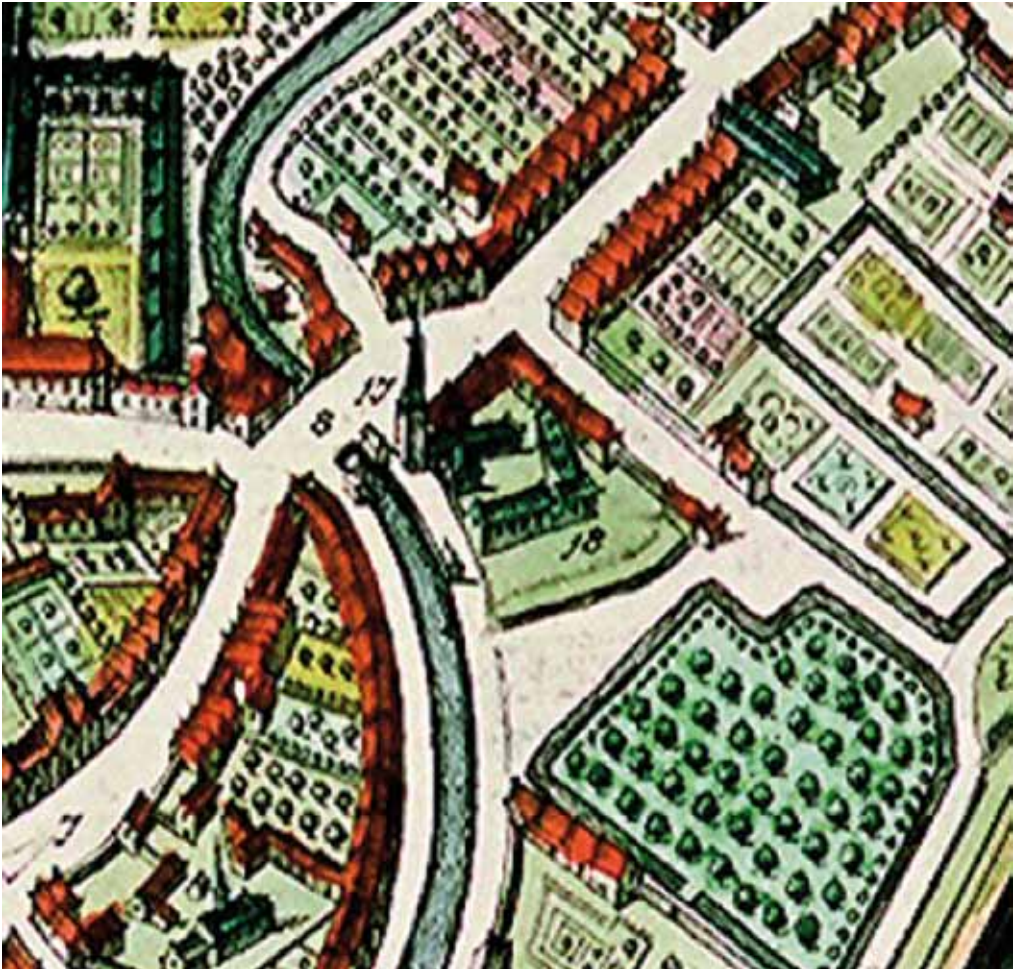
Het oudste muurwerk betreft twee fragmenten van een bakstenen gebouw uit de veertiende eeuw. Waarschijnlijk gaat het om het middeleeuwse gasthuis, waarvan het bestaan tot nog toe onzeker was en de locatie onbekend. Mogelijk is het pand na de stadsbrand van 1534 afgebroken en van plaats veranderd. In ieder geval komt ten oosten van het middeleeuwse gasthuis zestiende-eeuws muurwerk voor. Veel grondsporen dateren net als het gasthuisgebouw uit de veertiende en/of vijftiende eeuw. Het betreft voornamelijk (paal)kuilen en greppels die waarschijnlijk hebben behoord bij structuren van de gasthuisboerderij. Enkele sporen konden worden herleid tot een gebouw (structuur 1), vermoedelijk een stal of schuur van de boerderij, met aansluitend twee opeenvolgende palenrijen die hebben gediend als perceelsafdeling of veekraal (zie afb.5). Uit dezelfde periode zijn drie graven van runderen aangetroffen (afb.7) en een waterput. Aan de zuidzijde van het terrein bevindt zich een concentratie van afvalkuilen, als het ware de 'vuilnisbelt' van het gasthuis. In de tweede helft van de vijftiende eeuw is een nieuwe gracht gegraven als zuidelijke begrenzing van het terrein.

In de zestiende eeuw heeft op het terrein een noordwest-zuidoost georiënteerd gebouw gestaan met vanuit de kelder aansluitend een riool (afb.8). Het is onbekend

waarvoor dit riool heeft gediend. Mogelijk heeft het gefunctioneerd bij ambachtelijke activiteiten of heeft hier een privaat gestaan. De vraag is hoe het gebouw eruit heeft gezien. Een tegenhanger van de muur is niet gevonden, de knik is vreemd en tevens zijn, op één afbeelding na, geen stadplattegronden bekend waarop een gebouw midden op het gasthuisterrein staat afgebeeld. De plattegrond van J. Blaeu, uit 1649, toont wel een gebouw dat schuin staat ten opzichte van de bebouwing langs de Pasbaan (afb.9). Dit gebouw maakt met het aangrenzende pand zelfs een knik. In detail mag de betrouwbaarheid van Blaeu echter niet zondermeer worden verondersteld. Ook Brekelmans vermeldt dat: ‘de tekenaar van deze kaart meer zijn fantasie dan zijn werkelijkheidszin heeft laten werken.’²¹ Helaas is dit wel de enige afbeelding met detail van het achterterrein van de situatie vóór 1642, toen de grote verbouwing plaatsvond. Op alle jongere kaarten is telkens sprake van een gesloten complex, met binnenplaats. Nergens staat een gebouw schuin ten opzichte van de panden langs de Pasbaan. Mogelijk heeft het muurwerk behoord tot de boerderij die tot 1658 deel uitmaakte van het gasthuiscomplex en is het gesloopt toen in 1683 de stal van de

8. De opening van het zestiende-eeuwse riool (Bron: BAAC).

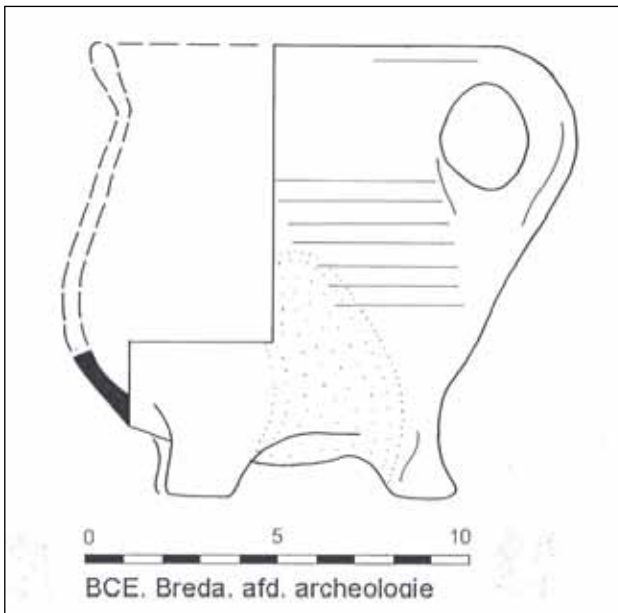
9. Een detail van het gasthuiscomplex op de plattegrond van J. Blaeu, 1649 (Bron: Bureau Cultureel Erfgoed Breda).

boerderij werd verbouwd tot proveniershuisjes langs de Pasbaan. Dit zou kunnen verklaren waarom het pand ontbreekt op plattegronden van na deze periode. Schriftelijke bronnen zijn echter niet duidelijk over de sloop van een gebouw van de boerderij, alleen over verbouwing van het stal- en schuurgedeelte en het daarbij behorende sloopwerk.²² Andere structuren met een datering in de zestiende eeuw zijn een waterput en enkele afvalkuilen aan de zuidzijde van het onderzoeksterrein.

In de zeventiende eeuw is het gasthuis grondig verbouwd. Hiervan zijn enkele elementen teruggevonden, waaronder de zuidwesthoek van de brouwerij, fragmenten van bebouwing langs de Pasbaan en een zeventiende-eeuws riool. De bebouwing langs de Pasbaan heeft aanvankelijk behoord tot de stal van de gasthuisboerderij. Nadat deze vanwege inkrimping van de boerderij omstreeks 1660 in onbruik

10. Overzicht van de opgraving. Aan de onderzijde van de foto zijn diverse muurfragmenten zichtbaar van de stallen en schuren van de boerderij, de keldertjes van de provenierswoningen en muurresten van het gebouw van Jan Stuyt (Bron: BAAC)

11. Een kleine grape van roodbak-
kend aardewerk, circa 1450-
1500 (Bron: Bureau Cultureel
Erfgoed Breda).

raakte, is de stal in 1683 verbouwd tot woningen (voor proveniers). Enkele restanten van kelders hebben tot deze woningen behoord.

Van latere verbouwingen in de achttiende en negentiende eeuw is weinig teruggevonden. Zo is ten westen van de proveniershuisjes een waterput geplaatst en is waarschijnlijk bij de uitbreiding van de keuken en kelder in 1828 een kolenkelder gemetseld. Wel is een groot deel van een overwelfd achttiende-eeuws riool opgegraven dat het zeventiende-eeuwse riool heeft vervangen. Tenslotte is muurwerk aangetroffen van de grootschalige verbouwing in 1934. Het betreft restanten van de oostvleugel van het oudemannenhuis en een betonnen beerput.

Vondsten

Het archeologisch onderzoek op het gasthuisterrein heeft een grote hoeveelheid vondstmateriaal opgeleverd, waarvan veel afkomstig is uit twee afvalkuilen.

De eerste kuil bevatte voornamelijk eenvoudig roodbakkerend eet- en keukengeri, waaronder in totaal 30 stuks keramiek en vier stuks glas met een datering van 1450 tot 1550. Van het roodbakkerend aardewerk komen vijf vormen voor: de grape (afb.11), de kom, het bord, de kan en de pispot. Een grape is een kookpot op drie poten. Van grijsbakkerend aardewerk zijn fragmenten van kannen en kommen en een voorraadpot aangetroffen. Deze werden voornamelijk gebruikt voor wateropslag en voedselbereiding, maar niet om in te koken. Steengoed is nauwelijks gevonden. Het betreft slechts één scherf van een kan. Het glas bestaat uit fragmenten van vier bekers.

De tweede kuil bevatte in totaal minimaal 34 exemplaren keramiek, waaronder opnieuw merendeels eenvoudig roodbakend eet- en keukengerei. Deze kuil oversnijdt de eerste kuil en is dus jonger, met een einddatering van 1650. Naast veel grappen komen fragmenten voor van kom, bord (afb.12), kan, bakpan, pot, pispot, deksel en olielamp. Het grijsbakend aardewerk bestaat uit fragmenten van kom en kan. Steengoed is in deze kuil beter vertegenwoordigd met fragmenten van minimaal drie kannen en een drinkschaaltje. Daarnaast is één fragment van een glazen beker aangetroffen.

Deze vondsten lijken nauwelijks af te wijken van materiaal dat wordt aangetroffen bij een doorsnee huishouden. Opmerkelijk is dat nauwelijks steengoed is aangetroffen, wat zou kunnen duiden op het gebruik van houten bekers. Door de droge omstandigheden is hout echter niet aangetroffen. Daarnaast werden afgedankte voorwerpen van hout wel in het open haardvuur verbrand waardoor ze in afvalplaatsen vaker ontbreken. Ook andere voorwerpen die gerelateerd kunnen worden aan persoonlijke verzorging, zoals verband zijn niet aangetroffen. Tevens zijn geen voorwerpen gevonden die wijzen op huishoudelijke taken of handwerk. Wel opvallend zijn fragmenten van enkele grote grappen en het grote aandeel van kleine peervormige grappen. Vermoedelijk werden deze zowel gebruikt om voedsel mee te koken als om uit te eten, zoals pap of éénpansgerechten. In middeleeuws Europa behoorde pap tot de dagelijkse kost. Daarnaast konden éénpansgerechten in één keer voor meerdere dagen worden bereid in grote grappen en vervolgens als dagelijkse eenpersoonsporties in kleine grappen worden opgewarmd. Kleinere porties konden sneller worden

12. Een pannenkoekenbord van roodbakend aardewerk met slibversiering, circa 1550-1625 (Bron: Bureau Cultureel Erfgoed Breda).

verhit, daarnaast bespaarde dit brandstof.²³ Mogelijk had iedere bewoner een eigen exemplaar tot zijn beschikking. Van een echte standaarduitrusting lijkt evenwel geen sprake te zijn. Uit historische bronnen is overigens bekend dat de bewoners van het gasthuis tot het einde van de negentiende eeuw met zijn vieren pap uit één schotel moesten eten.²⁴

Tussenconclusie

Het huidige archeologische onderzoek heeft naast de gegevens van de opgravingen uit 1985/ 1986 en 2003 en de bekende historische bronnen een grote hoeveelheid nieuwe informatie opgeleverd over de geschiedenis van het gasthuis dat in de dertiende eeuw werd gesticht. Vooral over de oudste gedaante van het gasthuis is nu meer bekend. Hieronder zullen deze gegevens worden samengevoegd om een beeld te geven van de ontwikkeling van het gasthuis van de late middeleeuwen tot de nieuwe tijd.

Het gasthuis in de middeleeuwen

De eerste vermelding van het gasthuis dateert uit 1246. Waarschijnlijk is het destijds als houten gebouw tot stand gekomen. Bij het voorgaande onderzoek zijn de aangetroffen paalsporen geïnterpreteerd behorende tot een houten kapel.²⁵ Maar net als veel andere gasthuizen betreft het waarschijnlijk een eenvoudige zaalbouw waar reizigers, zieken en hulpbehoevenden werden ondergebracht met een geïntegreerde kapel of een bescheiden kapel aan het uiteinde van de zaal.²⁶

Het houten gebouw werd aan het einde van de dertiende eeuw vervangen door een stenen zaalgebouw met een versmald, rechthoekig koor. In de veertiende eeuw werd het koor gewijzigd en vergroot tot een driedzijdige apsis. Ten zuiden daarvan werd een nieuw stenen gebouw opgericht, de zogenaamde 'Beyard', een opvangruimte voor reizigers en pelgrims. Vanaf die tijd fungeerde het oudere gebouw waarschijnlijk als kapel. Enkele muurresten wijzen tevens op een derde gebouw dat in deze periode is opgericht, ten oosten van de kapel. Mogelijk betreft het hier het daadwerkelijk gasthuisgebouw, dat onderdak heeft geboden aan de vaste bewoners. Het was immers niet ongebruikelijk dat er een onderverdeling ontstond tussen zowel mannen en vrouwen, als reizigers en vast bewoners. In de vijftiende eeuw werd de 'Beyard' volledig herbouwd en vergroot. Tevens werd de kapel aan het einde van de vijftiende eeuw of het begin van de zestiende eeuw verbouwd tot laatgotische kruiskerk.

Bij de gasthuiskapel lag een begraafplaats, waar tijdens de opgraving van 1985/1986 skeletten van 600 individuen zijn opgegraven. De oudste kern bleek rond de houten kapel te liggen en dateert uit de dertiende eeuw. De begrenzing ervan kon destijds op drie plaatsen worden vastgesteld. Aan de noordzijde werd het grafveld en ook het gasthuisterrein begrensd door een gracht, die ongeveer parallel lag aan de huidige rooilijn van de Boschstraat. Aan de westzijde strekten de begraafplaats en het terrein zich uit tot bij de oude vestgracht. Aan de zuidzijde vormde het Beyerdgebouw de begrenzing van het kerkhof. Bij het huidige onderzoek kon ook de oostelijke begrenzing worden vastgesteld. Op de opgraving in 2006 zijn geen menselijke skeletres-

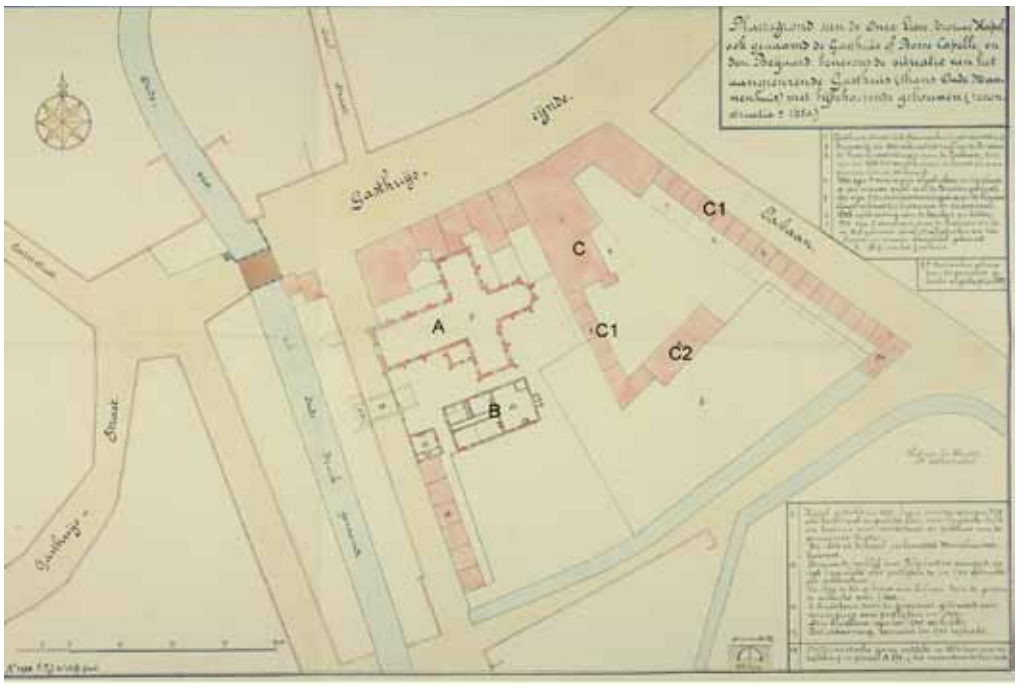
ten aangetroffen. Waarschijnlijk heeft de grens ter plaatse van muur C-800 gelegen. Muur C-800 zelf heeft in ieder geval in de zestiende en/ of de zeventiende eeuw de begrenzing aangegeven. Vermoedelijk hebben de veertiende-eeuwse muurresten van het gasthuisgebouw ten oosten van de kapel ook de begrenzing gevormd. De begravingen zijn gestopt in de achttiende eeuw. Dit alles wijst erop dat de kapel-ziekenzaal de kern van het gasthuis was.

Ten oosten van deze kern zijn bij het huidige onderzoek allerlei resten opgegraven die te maken hebben met de bedrijfsvoering van het gasthuis. Zo is net ten oosten van het veertiende-eeuwse gasthuisgebouw een waterput opgegraven uit de veertiende of vijftiende eeuw en bevinden zich diverse afvalkuilen aan de zuidzijde van het terrein. Drie diergraven met runderskeletten uit de veertiende en vijftiende eeuw, een gedeeltelijk opgegraven plattegrond van vermoedelijk een stal/ schuur en talrijke andere paalsporen die niet aan een gebouw konden worden toegeschreven, wijzen op agrarische activiteiten aan de oostzijde van het terrein.

Waar de oostelijke begrenzing van het gastcomplex vanouds heeft gelegen is onbekend. Resten van een gedempte gracht zijn aan de oostzijde niet aangetroffen. Mogelijk is de oostzijde niet begrensd geweest door een gracht en was de huidige Pasbaan de grens. Zo heette de Pasbaan voorheen Steegje achter het Gasthuis. Vóór 1391 had het klooster van Sint Catharinadal een wagenweg langs de vest aan de westzijde van het gasthuis. In 1391 werd deze weg verlegd naar de oostzijde van het gasthuis.²⁷ De grens aan de zuidzijde is onbekend. Het is onduidelijk of de aangetroffen gracht (C-8023/ C-8047) de begrenzing van het gasthuiscomplex heeft gevormd, of van de begraafplaats. Deze oudste gracht ten zuiden van de kapel is bij de bouw van de 'Beyard' in de veertiende eeuw gedempt. In het meest zuidelijk deel van het onderzoeksterrein zijn diverse afvalkuilen uit de vijftiende en zestiende eeuw aangetroffen. Het lijkt erop dat dit gedeelte in deze periode wel al bij het gasthuis in gebruik is geweest. Waarschijnlijk lag de daadwerkelijke grens toen al verder naar het zuiden, ongeveer tot het parkeerterrein Vlaszak, voorheen de Kloosterstraat. Mogelijk heeft de gracht, die volgens verschillende kaarten hier heeft gelegen, al vanaf de middeleeuwen de grens van het complex gevormd.

Het gasthuis in de nieuwe tijd

Volgens Brekelmans is uit historische bronnen bekend dat bij de grote stadsbrand van 1534 het gasthuis niet gespaard bleef, maar dat vanaf 1545 de huishouding weer in volle gang was.²⁸ Ook Van Goor stelt dat het Gasthuisseinde, de kerk van het gasthuis en een groot deel van de binnenstad afbrandden. Gespaard bleven de Haagdijk en de Grote kerk.²⁹ Mogelijk heeft herbouw en/ of uitbreiding plaatsgevonden.³⁰ Op de opgraving is divers muurwerk aangetroffen uit de zestiende eeuw. Zo is ten oosten van de middeleeuwse kern een zestiende-eeuwse muur aangetroffen met een knik en aansluitend een riool uit dezelfde periode. Een tegenhanger van de muur is echter niet gevonden, waardoor onduidelijk is hoe dit gebouw er precies heeft uitgezien en wat voor functie het heeft gehad. Wel duidelijk is dat het veertiende-eeuwse gasthuisgebouw niet meer bestond, aangezien een zestiende-eeuwse waterput dit muurwerk oversnijdt. Vermoedelijk heeft langs de Boschstraat vanaf

Breda, De Beyerd

- A Gasthuiskapel, eveneens de locatie van het eerste houten en stenen zaalgebouw
- B De "Beyard", opvangruimte voor reizigers en pelgrims, later ziekenhuis voor pestlijders en huis voor krankzinnigen
- C Gasthuisgebouw
- C1 Provenierswoningen
- C2 Huisbrouwerij

13 Reconstructietekening van de situatie van het gasthuis omstreeks 1650 van E.P.J. de Wolf, 1938, met daarop aangegeven de verschillende gasthuisgebouwen (Bron: Bureau Cultureel Erfgoed Breda).

deze periode ook al stenen bebouwing bestaan. In 1637 werd bij een drastische verbouwing immers een nieuwe voorgevel ontwikkeld en werd het gebouw uitgebreid richting de stad. Rond dezelfde tijd verzeen op het terrein kleine proveniershuisjes. Er ontstond een U-vormig, naar de binnenplaats gericht gebouw, waarin zich de regentenkamer, een eetzaal, de keuken en slaapzalen bevonden. Dit gedeelte staat nog overeind en is niet archeologisch onderzocht (afb. 35). Aan de poten van de U lagen de provenierswoningen, de stallen en schuren van de boerderij. Hiervan zijn alleen aan de oostzijde van het onderzoeksterrein diverse muurfragmenten aangetroffen (afb. 36). Het is opvallend dat het na 1637 neergezette gebouw volkomen afwijkt van het voorafgaande gebouw dat uit de middeleeuwen stamt. In de middeleeuwen vormde de kapel-ziekenzaal de kern van het gasthuis. Het zeventiende-eeuwse gasthuis voor ouderen met een regentenkamer aan de straatkant had geen kapel, want de oude mannen gingen zondags naar de Grote Kerk. Toen in 1658 werd besloten de boerderijactiviteiten te beëindigen, kwamen daar huisjes voor in de plaats. In 1683

werd de stal verbouwd tot zes woningen, waarvan de voorgevels aan de Pasbaan lagen. Twee keldertjes uit de zeventiende eeuw zijn de laatste overblijfselen hiervan. De binnenplaats werd aan de zuidzijde afgesloten door de huisbrouwerij, die al in 1558 en 1569 verbouwingen onderging. De zuidwesthoek van een gebouw, met aansluitend een goot heeft waarschijnlijk hiertoe behoord. In de loop van de negentiende eeuw vonden opnieuw enkele verbouwingen plaats. Tenslotte vond in 1934 een grootschalige verbouwing plaats, naar ontwerp van de Haagse architect Jan Stuyt.

Vergelijking met andere gasthuizen in de Lage Landen

Wanneer het gasthuis van Breda wordt vergeleken met andere gasthuizen in de Lage Landen, zijn veel overeenkomsten te noemen. Zo werd het op een ruime locatie gesticht, aan de rand van de stad die voldoende ruimte bood voor elke gewenste uitleg.³¹ In dit geval net buiten de bestaande wal, zoals het gasthuis in Bergen op Zoom.³² En even buiten de stadspoort, zoals het oudste gasthuis van 's-Hertogenbosch, dat naast de Gevangenpoort lag maar wel aan de daar beginnende Hinthamerstraat.³³

Gasthuisgebouwen

Van een standaarduitleg, zoals bij kloosters, was bij de bouw van gasthuizen niet of nauwelijks sprake. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de grote verschillen in de ontstaansgeschiedenis van de verschillende gasthuizen. Veel gasthuizen werden door stedelijke overheden en particulieren gesticht. Deze konden op eigen wijze invulling geven aan de inrichting van het gasthuisterrein. Toch bevatten de meeste gasthuiscomplexen vaak dezelfde elementen met een vergelijkbare constructie. Waarschijnlijk is dit zowel het gevolg van praktische overwegingen als van het feit dat van elkaar werd gekopieerd. Net als elders in Nederland, ontstond het gasthuis in Breda als een eenvoudige zaalbouw met een bescheiden kapel aan het uiteinde van de zaal. Ook werd in de meeste gevallen de oudste ziekenzaal later bij de kapel getrokken en werden er elders op het terrein nieuwe zalen bij gebouwd. In sommige gevallen werden de zalen onderverdeeld in een deel voor mannen en een deel voor vrouwen en werd tevens onderscheid gemaakt tussen vaste bewoners en reizigers.³⁴ Vermoedelijk was dit laatste ook het geval in de Breda.

Functieverandering

Later kregen de gebouwen vaak een andere functie. Zo was het gasthuis in Breda oorspronkelijk waarschijnlijk multifunctioneel, een verzorgings- en verpleeghuis vooral voor pelgrims en andere vreemdelingen. Vanaf 1581 kwam de 'Beyard, het gebouw dat ten zuiden van de gasthuiskapel lag als verblijf voor passanten, in gebruik als ziekenhuis voor pestlijders. Toen deze ziekte in 1669 niet meer voorkwam, ging dit gebouw dienstdoen als huis voor krankzinnigen. In de achttiende eeuw ging het over in particulier bezit.³⁵ Het gasthuisgebouw, dat ten oosten van de gasthuiska-

pel lag, bleef in gebruik tot 1954. Dit ontwikkelde zich tot bejaardenhuis. In de negentiende eeuw is het gasthuis een echt oudemännerhuis geworden.³⁶

Inkomsten

Veel gasthuizen hadden een eigen boerderij op het erf om inkomsten in geld of in natura te genereren. Ook het Bredase gasthuis was op deze wijze zelfvoorzienend. Zo bezat het gasthuis in de zeventiende eeuw ook nog landerijen en een moerland onder Dongen waar turf werd gestoken die naar Breda werd vervoerd.³⁷ Een andere manier van gasthuizen om geld te verdienen was het aannemen van kostkopers of proveniers. Vanaf de vijftiende eeuw werd het gebruikelijk voor mensen om zich in te kopen, zodat ze tegen betaling van een bedrag voor de rest van hun leven verzekerd waren van kost en inwoning. In Breda blijken in de zeventiende eeuw zelfs meer mensen tegen betaling te worden opgenomen dan gratis.³⁸ Een aantal werd gehuisvest in aparte provenierswoningen.

Begraafplaats

Ook een begraafplaats is een terugkerend element. Vaak raakte deze na verloop van tijd buiten gebruik en werd bebouwd.³⁹ Zo ook de begraafplaats van het gasthuis in Breda. Het kerkhof dat ten noorden van de kapel langs het Gasthuisseinde lag, werd in 1618 in gedeelten verkocht en met huizen bebouwd.⁴⁰ Overigens bevatte het gasthuiskerkhof veel stoffelijke resten van kinderen, net als de begraafplaats van het gasthuis in Bergen op Zoom.⁴¹ Breda kreeg pas een weeshuis in 1606; in 1639 kwam daar nog een weeshuis voor arme kinderen bij. Tot 1606 had Breda dus geen voorziening voor (half)wezen en vondelingen. Het zou kunnen dat de kinderen werden ondergebracht in het gasthuis.⁴² Bij de begraafplaats van het gasthuis in Delft vormen kinderen juist de minderheid. Waarschijnlijk werden veel arme kinderen hier opgevangen in een weeshuis of thuis verpleegd en kwamen zo niet op de begraafplaats van het gasthuis terecht.⁴³

Gesloten karakter

Tenslotte hadden veel gasthuizen een gesloten karakter, door de aanwezigheid van een muur met slechts enkele poorten. Dit om zicht te houden op het komen en gaan van mensen.⁴⁴ Hoe dit in de middeleeuwen bij het gasthuis in Breda was geregeld is onbekend. Zowel aan de noord-, west-, als zuidzijde bevonden zich grachten. Aan de noordzijde vermoedelijk ook een muur. Vanaf de zeventiende eeuw is het gesloten karakter wel zichtbaar op diverse kaarten. Zo tekenen zowel J. Blauw (1649), A. Broekhuysen (omstreeks 1720-1730) en E.P.J. de Wolf (1938, reconstitutiekening van de situatie omstreeks 1650) een gesloten complex, in de vorm van gebouwen met een binnenplaats. Deze vorm had het gasthuis waarschijnlijk vanaf de grote verbouwing in de zeventiende eeuw, die plaatsvond toen in 1637 de oorlog met de Spanjaarden in Breda definitief voorbij was. In 1643 werd het gasthuis naast een nieuwe voorgevel ook voorzien van een poort.⁴⁵

De nieuwe archeologische gegevens van het gasthuis in Breda hebben het mogelijk gemaakt een beeld te schetsen van de ontwikkeling ervan van de middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd. Dit is niet alleen interessant voor de geschiedenis van de stad zelf, maar ook voor onderzoek naar gasthuizen elders in Nederland. Ditmaal heeft het onderzoek zich niet voornamelijk geconcentreerd op de plattegronden van de hoofdgebouwen, maar ook op alle archeologische resten daaromheen, zoals de bijgebouwen, de inrichting van het terrein en gesloten vondstcomplexen. Helaas was het muurwerk van de gebouwen op het binnenterrein fragmentarisch door recente verstoringen, waardoor niet altijd een duidelijk beeld ontstond van het uiterlijk en de functie ervan. Tevens bevindt een groot deel van het middeleeuwse en latere gasthuis zich nog onder de huidige bebouwing. Met behulp van historische bronnen kon hierover echter meer duidelijkheid worden verschaft. Voor een compleet beeld van het gasthuisterrein, zou echter ook het onderzoek van 1985/1986 nog verder moeten worden uitgewerkt, met name de skeletten en de gesloten vondstcomplexen. Dit maakt een betere vergelijking mogelijk met andere archeologisch onderzochte gasthuizen. Al zijn oude onderzoeken, zoals die van de gasthuizen te Delft en Bergen op Zoom, ook nog niet volledig uitgewerkt. Er mag wel worden gezegd dat de opgraving van De Beyerd een bijzondere plaats inneemt. Dit omdat een groot deel van het terrein over de gehele oppervlakte is onderzocht. Daarnaast omdat het een beeld schetst van de ontstaansgeschiedenis van verzorgende instellingen van de dertiende eeuw tot de twintigste eeuw. Maar weinig archeologisch onderzochte gasthuizen zijn zo'n lange periode als zorginstelling in gebruik gebleven.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE BRONNEN

Literatuur

- Brekelmans, F.A., *Het Bredasche Gasthuis; geschiedenis van het Oude-Mannenhuus met de daarmee in 1798 verenigde gestichten* (Breda, 1951).
- Dillo, M. en G.A.M. van Synghel ed., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel II. De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom* (Den Haag 2000).
- Dröge, J.F., *'De Beyerd' Boschstraat 22 Breda. Bouwhistorische opname* (Leiden, 2005).
- Eynde, G. van den, 'Archeologisch onderzoek op het terrein Beyerd/ Vlaszak 1985/86. Een voorlopig verslag', in: *Graven rond de Beyerd* (Breda, 1988), 23-39.
- Gaimster, D., *German Stoneware 1200-1900* (London, 1997).
- Goor, Thomas Ernst van, *Beschrijving der stad en lande van Breda* (s-Gravenhage, 1744).
- Hylkema Consultants bv, *Het Oude Mannenhuus / De Beyerd te Breda. Argumenten voor een nadere waardering in monumentale zin, tevens een inhoudelijke reactie op de bezwaren van de Bredase Erfgoed Stichting tegen de verbouwingsplannen van het complex van de architect Hans van Heeswijk ten behoeve van de vestiging van het Museum voor Grafische Vormgeving daar* (Utrecht, 2005).
- Ijsseling, J.M.F., 'Hospitale de Breda - Gasthuus - Oude Mannenhuus - Beyerd', in: *Graven rond de Beyerd* (Breda, 1988), 7-21.
- Jayasena, R., *Graven in het Gasthuus De Beyerd- Vlaszak, Breda, BAAC-rapport 03.048* (s-Hertogenbosch, 2003).
- Moelands, L., 'Van in en om de stad. Het Gasthuus van Breda, de kapel en de Beyerd (1)', in: *Engelbrecht van Nassau 1985-4*, 10-14.
- Moelands, L., 'Van in en om de stad. Het Gasthuus van Breda, de kapel en de Beyerd (2)', in: *Engelbrecht van Nassau 1986-1*, 15-20.
- Muntjewerff - van den Hul, V., *Van Oude Mannen, Vrouwen en Regenten. De geschiedenis van het Oudemannenhuus (1246-1954) en het Oude Vrouwenhuus (1855-1974) te Breda* (Oosterhout, 2002).
- Otten, G., *De straten van Breda* (Breda, 1988).
- Peeters, C.J.A., 'Het aanzien van de stad. Het gasthuus', in: V.A.M. Beerman (e.a.), *Geschiedenis van Breda II. Aspecten van de stedelijke historie 1568-1795* (Schiedam, 1977), 271-274.
- Vanwesenbeeck, C., 'Het Sint-Maartensgasthuus', in: W.A. van Han et al. (red.), *Tè gast bij Sint-Maarten. Opgravingen bij het Sint-Maartensgasthuus te bergen op Zoom* (Bergen op Zoom, 1993).
- Vermeulen, B., *Razende mannen, onrustige vrouwen. Archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse nederzetting, een adellijke hofstede en het St. Elisabethsgasthuus te Deventer* (Deventer, 2006).
- Vermunt, M., 'De opgravingen rondom het voormalige militair hospitaal', in: W.A. van Han et al. (red.), *Tè gast bij Sint-Maarten. Opgravingen bij het Sint-Maartensgasthuus te Bergen op Zoom* (Bergen op Zoom, 1993).
- Zijlmans, J., 'Cultuur in Scherven' eten en drinken in het 15de en 17de -eeuwse gasthuus te Delft (Doctoraalscriptie Maatschappijgeschiedenis 1989).

AANTEKENINGEN

- ¹ Brekelmans 1951.
- ² Dillo en van Synghel (2000), 269-274.
- ³ Vermeulen (2006), 181. Vanwesenbeeck (1993), 5.
- ⁴ Dillo en van Synghel (2000), 955-957, 1231-1232.
- ⁵ Muntjewerff – van den Hul (2002), 14.
- ⁶ Brekelmans (1951), 64.
- ⁷ Moelands (1986), 15.
- ⁸ Van Goor (1744), 100.
- ⁹ De reconstructietekening lijkt op basis van archeologische bevindingen grotendeels te kloppen.
- ¹⁰ Brekelmans (1951), 67.
- ¹¹ Peeters (1977), 274.
- ¹² Peeters (1977), 271-273. Van Muntjewerff – van den Hul (2002), 21-22.
- ¹³ Dröge (2005).
- ¹⁴ Brekelmans (1951), 67.
- ¹⁵ Dröge (2005).
- ¹⁶ Hylkema Consultants (2005).
- ¹⁷ Muntjewerff – van den Hul (2002), 9, 33.
- ¹⁸ Van den Eynde (1988), Jayasena (2003).
- ¹⁹ Van den Eynde (1988), 33.
- ²⁰ Van den Eynde (1988), 35-37.
- ²¹ Brekelmans (1951), 68.
- ²² Brekelmans (1951), 67.
- ²³ Zijlmans (1989), 7, 52.
- ²⁴ Muntjewerff-van den Hul (2002), 27.
- ²⁵ Van den Eynde (1988), 35.
- ²⁶ Vermeulen (2006), 193.
- ²⁷ Otten (1988), 121.
- ²⁸ Brekelmans (1951), 64.
- ²⁹ Van Goor (1744), 139.
- ³⁰ Moelands (1986), 15.
- ³¹ Vermeulen (2006), 192.
- ³² Vanwesenbeeck (1993), 7.
- ³³ Vriendelijke mededeling van Ton Kappelhof.
- ³⁴ Vermeulen (2006), 192-193.
- ³⁵ Peeters (1977), 271-273. Van Muntjewerff-van den Hul (2002), 21-22.
- ³⁶ Ijsseling (1988), 9, 19.
- ³⁷ Stadsarchief Breda, Archief Oude Mannenhuis, inv. nr. 34. Uittreksel uit de rekening van het gasthuis van 1555/56.
- ³⁸ Van Muntjewerff-van den Hul (2002), 26.
- ³⁹ Vermeulen (2006), 193.
- ⁴⁰ Peeters (1977), 271-273.
- ⁴¹ Vermunt (1993), 37.
- ⁴² Vriendelijke mededeling van Ton Kappelhof.
- ⁴³ Vermeulen (2006), 188.
- ⁴⁴ Vermeulen (2006), 193.
- ⁴⁵ Van Goor (1744), 100.

Het NWO-Odyseeproject “Gasthuiscomplex De Beijerd te Breda”

Het hiervoor te vinden artikel van Aleike van de Venne over het archeologische onderzoek dat in het voorjaar van 2006 werd uitgevoerd op het terrein van het voormalige gasthuiscomplex De Beyerd te Breda heeft veel belangrijke informatie opgeleverd over de toen nog aanwezige sporen. Deze sporen gaan terug tot de veertiende eeuw. Het onderzoek dat Van de Venne beschrijft is het vijfde archeologische onderzoek dat hier in de periode 1958–2006 heeft plaatsgevonden. Zij refereert in haar beschrijving al aan het grote onderzoek dat in 1985/1986 aan de Vlaszak werd uitgevoerd en waarvan door de toenmalige gemeentelijke archeoloog een voorlopig verslag is gepresenteerd. Een goed en overzichtelijk opgravingsverslag is echter nooit gemaakt en dat geldt ook voor de onderzoeken die in 1958 en 1988 zijn gedaan. Slechts van de onderzoeken in 2003 en 2006 liggen basisrapportages voor. De informatie die Van de Venne dan ook in haar artikel geeft over deze oudere onderzoeken kan derhalve uit de aard der zaak niet meer dan heel summier zijn. Duidelijk is in ieder geval dat er veel meer informatie voorhanden is, die tot op heden nog nergens in een rapportage of een overzicht is terug te vinden.

Het gasthuiscomplex De Beyerd is echter wel een uiterst belangrijk stedelijk complex dat zich vanaf de late middeleeuwen heeft ontwikkeld en in 2008 onder andere is getransformeerd tot het Graphic Design Museum. Door het complex steeds opnieuw aan de eisen van de tijd aan te passen en telkens weer een nieuwe herbestemming te geven, bleek het mogelijk om datgene wat in de late middeleeuwen als gasthuis is begonnen nog steeds te koesteren als een monument met een rijke historie. De Beyerd is daarmee één van de gebouwen die de identiteit van de stad bepalen. Om die reden is in het voorjaar van 2010 besloten de vijf onderzoeken op het terrein van het voormalige gasthuiscomplex uit te werken tot een of meer publicaties. Er werd een mogelijkheid geboden om een projectvoorstel in te dienen voor de subsidieronde 2010 van het project Odysee dat zich richt op de ontsluiting van onuitgewerkt archeologisch onderzoek uit de periode van vóór het jaar 2000. Het Odysee-project, dat sinds september 2008 bestaat, is een samenwerkingsverband van het NWO-gebied Geesteswetenschappen, Erfgoed Nederland en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

In april 2010 hebben de directeur Ruimtelijke Ontwikkeling en het hoofd van het Bureau Cultureel Erfgoed van de gemeente Breda een onderzoeksvoorstel bij de Stuurgroep Odysee ingediend. Omdat het Bredase gasthuiscomplex als één van de weinige gasthuisterreinen in Nederland nagenoeg compleet is opgegraven, biedt een integrale uitwerking tot een basisrapport kansen voor de verbreding en verdieping van de wetenschappelijke kennis omtrent gasthuizen in het algemeen en dat van Breda in het bijzonder. In augustus 2010 ontvingen wij de mededeling van NWO dat de Stuurgroep Odysee heeft besloten om het Bredase project te honoreren met de maximale subsidie van € 50.000,-. Het project moest van start gaan op 1 september 2010 en moet worden beëindigd op 1 september 2011. Het project is inderdaad

op de geplande datum gestart. Daarbij worden niet alleen medewerkers van het Bureau Cultureel Erfgoed betrokken, maar is een samenwerkingsverband aangegaan met ADC/Jacobs & Burnier uit Amsterdam en EARTH Integrated Archaeology uit Amersfoort. Het Odysseeproject richt zich op twee specifieke onderdelen, te weten een compleet overzicht van alle sporen en structuren die sedert 1958 zijn opgegraven en die gezamenlijk een gedetailleerd licht moeten werpen op het ontstaan en de ontwikkeling van het Bredase gasthuiscomplex en daarnaast een compleet overzicht van het onderzoek naar de begraafplaats bij de gasthuiskapel die in 1985 aan de Vlaszak is opgegraven. Hierdoor komt meer informatie beschikbaar over de bevolking die hier ter aarde is besteld, de verhouding tussen de geslachten, leeftijdsopbouw en aange troffen pathologiën, die wellicht wat meer kunnen zeggen over ziektes en mogelijke doodsoorzaken. Het feit dat het gasthuiscomplex vanaf het einde van de zestiende eeuw ook in gebruik was als ziekenhuis voor pestlijders doet vermoeden dat deze doodsoorzaak ook bij het fysisch-antropologisch onderzoek kan worden aangetoond. Het onderzoeksteam bestaat uit Lina de Jonge (BCE) en Steffen Baetsen (EARTH Integrated Archaeology), die beide het skeletonderzoek uitvoeren, Eric Jacobs (ADC/Jacobs en Burnier) die de archeologische sporen en structuren integraal bestudeert en analyseert en Hans Koopmanschap (BCE), die als projectbegeleider in de gaten houdt dat het onderzoek op koers blijft. Johan Hendriks (BCE) treedt op als projectleider en eindverantwoordelijke. Het onderzoek wordt verder ondersteund door medewerkers van het Bureau Cultureel Erfgoed, waarbij Hans de Kievith het informatie- en databeheer voor zijn rekening neemt en Gerard Otten het historische onderzoek uitvoert. Voorlopige resultaten van het project zijn nu reeds te volgen op www.archeologie.breda.nl. Na afloop van het project wordt een integrale basisrapportage opgeleverd, zowel in gedrukte vorm als middels een pdf op onze website en zullen enkele artikelen in diverse vakbladen verschijnen. Tenslotte is het mogelijk om dan eindelijk een goede publicatie voor een breed publiek het licht te laten zien die het complete verhaal van het gasthuiscomplex De Beyerd laat zien. Het voorgaande artikel van Aleike Van de Venne is een bouwsteentje in dit geheel. De daar getrokken conclusies kunnen in het licht van de nu gekozen geïntegreerde aanpak wellicht nog aan nuancering onderhevig zijn.

Johan Hendriks
Hoofd Bureau Cultureel Erfgoed
Gemeente Breda